

บทที่ ๓

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงเสียงจากคำในภาษาบาลีและสันสกฤต มาเป็นเสียงภาษาถิ่นอีสาน

ในการเปลี่ยนแปลงเสียงของคำจากภาษาหนึ่งไปสู่อีกภาษาหนึ่งนั้น ภาษาที่รับคำจากภาษาหนึ่งไปใช้ ย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปคำและความหมายต่างไปจากภาษาเดิม เนื่องด้วยภาษาที่ยืมไปย่อมมีลักษณะแตกต่างกับภาษาของผู้ยืมเสมอ (สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, ๒๕๒๖ : ๑๙๓)

การที่ภาษาใดภาษาหนึ่งรับคำภาษาต่างประเทศไปใช้ก็ทำนองเดียวกันย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ธรรมชาติของภาษาทั้งสองไม่เหมือนกัน ภาษาบาลีและสันสกฤตจัดอยู่ในกลุ่มภาษามีวิภัติปัจจัย (Inflectional Language) ส่วนภาษาถิ่นอีสานอยู่ในกลุ่มภาษาคำโดด (Isolating Language) คำของภาษาถิ่นอีสานเมื่อนำไปใช้ในประโยค ไม่จำเป็นต้องตกแต่งใด ๆ อีก ฉะนั้น เมื่อภาษาถิ่นอีสานรับเอาคำบาลีและสันสกฤตมาใช้ จึงไม่ต้องนำมาประกอบวิภัติปัจจัยอีก แม้บางที่จะรับเอาคำบาลีและสันสกฤตที่อยู่ในรูปวิภัติต่าง ๆ เช่น ปฐมมา, ทุตติยา, ฉัญฐี, สัตตมี เป็นต้น ติดมาด้วยก็ตาม

ระบบเสียงของภาษาถิ่นอีสานกับของภาษาบาลีและสันสกฤตมีบางเสียงแตกต่างกัน จึงทำให้เสียงของคำบาลีและสันสกฤตที่รับมาใช้ในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการออกเสียงของผู้ใช้ภาษา ซึ่งนำไปสู่การกลายเสียงในที่สุด

ในบทที่ ๓ นี้ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงเสียงของคำบาลีและสันสกฤตในภาษาถิ่นอีสาน จากวรรณกรรมถิ่นอีสานประเภทนิทานและคำสอนซึ่งพบว่ามีการเปลี่ยนแปลง ๒ หลักใหญ่ๆ กล่าวคือ

- ก. การเปลี่ยนแปลงเสียงสระ
- ข. การเปลี่ยนแปลงเสียงพยัญชนะ

ส่วนการเปลี่ยนแปลงวรรณยุกต์นั้น จะไม่นำมากล่าวในวิทยานิพนธ์นี้ เพราะภาษาบาลีและสันสกฤตไม่มีวรรณยุกต์ใช้

ก. การเปลี่ยนแปลงเสียงสระ

การเปลี่ยนแปลงเสียงสระในที่นี้จะศึกษาการเปลี่ยนแปลงส่วนประกอบในพยางค์หรือคำเฉพาะที่เป็นเสียงสระโดยไม่ทำให้ความหมายเปลี่ยนแปลงไป เช่น การเปลี่ยนแปลงอัตราเสียงสั้นยาว การเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติของเสียงในกลุ่มของเสียงที่เกิดที่เดียวกัน และที่เกิดต่างที่กัน เป็นต้น จากการศึกษาคำภาษาบาลีและสันสกฤต ในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานประเภทนิทานและคำสอน ได้พบการเปลี่ยนแปลงเสียงสระในลักษณะดังต่อไปนี้

๑.๑ การเปลี่ยนแปลงอัตราเสียงสั้น-ยาว

คำภาษาบาลีและสันสกฤตที่ปรากฏในภาษาถิ่นอีสานมีเสียงต่างไป กล่าวคือเสียงยาวกลายเป็นเสียงสั้นและเสียงสั้นกลายเป็นเสียงยาวด้วยสาเหตุต่างกัน คือ

๑.๑. การยัดเสียง สระเสียงสั้นของภาษาบาลีและสันสกฤต กลายเป็นเสียงยาวในภาษาถิ่นอีสานทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการผ่อนเสียง โดยเฉพาะเมื่ออยู่ท้ายคำทำให้เสียงไม่หนักและไม่เป็นคำตาย การออกเสียงย่อมสะดวกสบายขึ้น ดังปรากฏในตาราง

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
คติ	คติ	คะดี
ครุ	คุรุ	คู
คิริ	คิริ	คิลี
คุห	คุห	คูหา
ธนู	ธนู	ทะนู
ทวิ	ทวิ	ทะวี
ชมพู	ชมพู	ชุมพู
ติ	ตริ	ตี
ติถิ	ติถิ	ติถี
บุษป	บุษป	บุบผา
ภกฺติ	ภกฺติ	ภักดี

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
มณี	มณี	มะนี
มุนี	มุนี	มุนี
รัตติ	ราตรี	ลาตี
ราหู	ราหุล	ลาหู
รสี	-	ลั้งสี
ลคฺค	ลคฺน	ลักคะนา
สคฺตุ	ศคฺรุ	ลัดตุ
โสตุถิ	สวสฺติ	สะหวัดดี
อุตุ	ฤตุ	ละดู
โยนิ	โยนิ	โยนี
อิสิ	ฤษิ	ลือสี, ลัดสี
อคฺคิ	อคฺน	อักคี
สาสน	คาสน	สาตสะหนา
จุลล	จูป	จุลา, จุลลา
มตฺต	มาตฺร	มาตตา

๑.๑.๒ การยัดเสียงเพื่อชดเชยเสียงท้ายที่ขาดหายไป คำที่มีหลายพยางค์เมื่อรับมาใช้ในภาษาถิ่นอีสานไม่นิยมออกเสียงพยางค์ท้าย เมื่อพยางค์ท้ายหายไป เสียงสระที่ท้ายคำซึ่งเดิมออกเป็นเสียงสั้นก็ยัดเป็นเสียงยาว ดังนี้

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
โลกิย	เลากฺย	โลกี
สุริย	สุรฺย	สุลี
สุนทรีย	สุนฺทรฺย	สุนทะลี
สวณีย	สวณฺย	เสาวะนี
เจตีย	เจตฺย	เจดี
อินฺทรฺย	อินฺทรฺย	อินซี
เสนีย	เสนฺย	เสนี

อนึ่งการยืมเสียงสระ อะ เป็น อา นั้นกล่าวได้ว่าเป็นการยืมเสียงสระต้น
อาจกระทำเพื่อชดเชยเสียงพยัญชนะตัวสะกดที่ถูกตัดไป ซึ่งพบเพียงคำเดียว คือ อลชี เป็น
อลชี ดังข้อความว่า

"นำมายังลูกเจ้าฟ้า ๒ สี กับอลชีเฒ่าเผดตั้งไว้ ในช่องพระเนตรเจ้าแห่งตนมีแล"
(มหาชาติสำนวนอีสาน หน้า ๒๐๔)

๑.๑.๓ การยืมเสียงสระกลางคำ ในกรณีที่มีตัวสะกดเป็นพยัญชนะซ้อนอยู่กลางคำ
จะยืมสระเสียงสั้นเป็นเสียงยาว

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
อุปัททว	อุปทรว	อุปาด
จาริตต	จาริตฺร	จายัด, ยัด
อโนตตต	-	อะโนดาต

๑.๑.๔ การทอนเสียงคือสระเสียงยาวของคำบาลีสันสกฤตกลายเป็นเสียงสั้นเพื่อให้ออกเสียง
ถนัดขึ้น ในเมื่อสระเสียงยาวมีตัวสะกดเช่นนั้นไม่มีคำใช้ในภาษาถิ่นอีสาน จึงต้องทอนเสียง
เสีย เช่น

-เสียงสระ อา เป็นเสียงสระ อะ

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
สามเณร	ศฺรามณ	ลัมมะเนน
อจฺฉริย	อาศฺจฺรย	อัตชะจัน
เอราวณ	โอราวณ	เอละวัน
โกลาหล	โกลาหล	โกละหน

-เสียงสระ อี เป็นเสียงสระ อิ

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
หีน	หีน	หิณะ
วิณา	วิณา	พิน
นีล	นีล	นิน
สีล	สีล	สิน
ธิดา	ธิดา	ทิดา
วีช	วีช	พิดชะ

-เสียงสระ อุ เป็นเสียงสระ อู

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
จูฬา	จูฬา, จูฬา	จูลา, จูลลา
สูกร	สูกร	สุกอน

๑.๒ การเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติของเสียงในกลุ่มสระที่อยู่ในพวกเดียวกัน กล่าวคือเสียงสระในกลุ่มของสระหน้าด้วยกันหรือสระหลังด้วยกันจะกลายเสียงได้หลายลักษณะโดยแบ่งได้ดังนี้

๑.๒.๑ สระหน้าด้วยกัน

-เสียงสระ อิ, อี กลายเป็นเสียง เอ

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
วิสติ, วิส	เวศ	เพด
สีมา	สีมา	เสมา
-	กษีร	กะเสลา
-	นिरฺคุณ	เนละคุน

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
วิตาน	วิตาน	เพตาน
หิมวัต	หิมวัต	เหมะวา
วิชชา	วิหฺย, เวท	เวด, เพด

เสียงสระอิ,อี กลายเป็นเสียง เอีย โดยเฉพาะเมื่อมีตัว ร ตามหลังคำนั้น

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
ปกิณฺณ	ปรากิรฺณ	ปาเกียน
กิตติ	กิรฺติ	เกียด
ชีร	กฺษีร	กะเสียน
จิร	จิร	เจียน
ตฺริจฺฉาน	ตฺริศฺจฺฉิน	เตียละसान
วชิร	วชฺร	วิเชียน
ถิร	สฺถิร	สะเถียน
มฺนุทฺติร	มฺนุทฺติร	มนเทียน
สิร	ศิรฺส	เสียน
ธีร	ธีร	เทียน
วีร	วีร	เพียน
อาภิณฺณ	อาภิรฺณ	อาเกียน

๑.๒.๒ สระหลังด้วยกัน

-เสียงสระ อุ กลายเป็น โอ

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
ทुर	ทुर	โทเล
ยุดติก	ยุกติก	โยติกา
วายุ	วายุ	วาโย
สุร	สุร	โสลา
สุภาว	สุภาว	โสพาบ

-เสียงสระ อู กลายเป็นเสียง อัว

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
ปุพฺพ	ปุรว	บัวละพา
ปริปุณฺณ	ปริปุรฺณ	บอละบวน

๑.๓ การเปลี่ยนแปลงเสียงในกลุ่มของเสียงสระกลางกลายเป็นสระหลัง การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ บางครั้งไม่อาจกำหนดเป็นกฎเกณฑ์ที่ตายตัวลงไปได้ อาจเนื่องมาจากการเลือกใช้ตามถนัดหรืออิทธิพลของเสียงที่มาข้างหน้าหรือตามหลังบางเสียง กล่าวคือ

๑.๓.๑ เสียงสระ อะ เปลี่ยนเป็นเสียงสระ ออ เมื่อมีเสียง ร ตามหลัง ดังต่อไปนี้

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
ธรณิ	ธรณิ	ทอละณี
กรณิ	กรณิ	กอละณี
ภรณิ	ภรณิ	พอละณี
มรณ	มรณ	มอละนา
ปริสุทฺธิ	ปริสุทฺธิ	บอสิสุด
ปริกุชาร	ปริกุชาร	บอlixาน
วรบิตา	วรบิตา	วอละบิตา

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
ปริปฺรณ	ปริปฺรณ	บอละบวน
ปเทศ	ปรเทศ	บอละเทศ
ปริวาร	ปริวาร	บอสิวาน
นรินฺท	นรินฺทรา	นอลินทา
กกุฏ	กรกุฏ	กอละกุด
นรชน	นรชน	นอละชน
นรเทว	นรเทว	นอละเทบ
ปริจฺจาค	-	บอสิจาก
ปริโภค	ปริโภค	บอสิโพก

๑.๓.๒ เปลี่ยนเสียง อะ เป็นเสียงสระ โอะ เมื่อมีพยัญชนะตามมาและ
พยัญชนะนั้นทำหน้าที่เป็นตัวสะกด

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
นิคม	นิคม	นิคม
นิมนฺต	นิมนฺตร	นิมน
โกลาหล	โกลาหล	โกลาहन
ยาจก	ยาจก	ยาจก
ปากฎ	ปรากฎ	ผากด
พล	พล	พล
ยุคนฺธร	ยุคนฺธร	ยุกคนทอน
กมล	กมล	กะมน
สกล	สกล	สากน
ชาตก	ชาตก	ชาตก
ตาปส	ตาปส	ดาบด
รถ	รถ	ลด
ปฐุม	ปรถุม	ปะถม
ปณาม	ปรณม	ปะนม
สมณ	ศรมณ	สม

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
ยส	ยศสุ	ยด
ยหนต	ยนฺตร	ยน
สงฺฆ	สงฺฆ	สง
อนฺธการ	อนฺธการ	อนทะกาน
อาคม	อาคม	อาคม
อุตฺตม	อุตฺตม	อุดม

๑.๓.๓ เปลี่ยนเสียงสระ อะ เป็นเสียงสระ เอะ เมื่อมีพยัญชนะในวรรค จะ เป็น ตัวสะกด โดยเฉพาะคำที่มีตัว ญ สะกดจะกลายเป็นเสียง ง สะกดได้อีกด้วย

คำบาลี	สันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
กณฺญา	กนฺยา	แก้งยา
ปญฺชร	ปญฺชร	เบ็งซอน
ปญฺจาล	ปญฺจาล	เบ็งจาน
มญฺจ	มญฺจ	เม็ง
ปญฺจ	ปญฺจ	เบ็งจะ, เบ็ง (ในคำว่าขันหมากเบ็ง)
วชิร	วชร	เพ็ด
วจฺจ	-	เว็ด
อญฺชลิ	อญฺชลิ	เอ็งชูลี
รญฺโญ	รญฺโญ	เล็งโย
วชฺฌ	วชร	เพ็ดชะ ในคำ เพ็ดชะคาค

๑.๓.๔ เปลี่ยนเสียงสระ อะ เป็นเสียงสระ อุ การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้มีมากในคำ บาลี-สันสกฤตที่นำไปใช้ในวรรณกรรมอีสาน ในบางกรณี อาจจะเป็นเพราะเสียงข้างเคียงอยู่ใน วรรคโฏฐะ แต่บางที แม้จะไม่มีเสียงในวรรคโฏฐะเลย ก็ยังมีการเปลี่ยนแปลงสระ อะ เป็นสระ อุ ด้วย เช่น

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
กทล	กทล	กุทะล็ก
คจคา	คจคา	คจคา
ชมพู	ชมพู	ชุมพู
มจคณ	มจคณ	มจคณ
มนตฺร	มนตฺร	มนต
สมมต	สมมต	สมมตติ
ชลธ	ชลธ	ชุนละท
คชราช	คชราช	คุดชะลาด
มนท	มนท	มนเทียณ
อญชล	อญชล	เอ็งชูล
อภิเสก	อภิเสก	อุพิเสก, อุบพิเสก
อุสภ	วฤษภ	อุสุพะ
ภมร	ภมร	พุมมะลา
สุมณฑา	สุมณฑา	สุมนทา

๑.๓.๕ เปลี่ยนเสียงสระอะ เป็นเสียงสระ อัว

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
-	ทรว	ทัวละพี
คณนา	คณนา	คัวละนา
ปฏิปตติ	ปฏิปตติ	บัวละบัต

๑.๓.๖ เปลี่ยนเสียงสระ อุ เป็นเสียงสระ อะ

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
ปุโรหิต	ปุโรหิต	ปะโลหิต
ลิเนรุ	สุเมรุ	สะเหมน

๑.๓.๗ เปลี่ยนเสียงสระ อะ เป็นเสียงสระ เอาะ

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
ครห	ครห	เคาะ
ปณฺทก	ปณฺทก	บันเคาะ (ชั้นที่)
ปณฺว	ปณฺว	บันเคาะ (เครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง)

๑.๓.๘ เปลี่ยนเสียงสระ อิ เป็นเสียงสระ อี

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
ดาวตีส	ตฺรยสฺตรீศฺต	ดาวะตึง
ปาราชิก	-	ปาลาชิก
ลึงค	ลึงค	ลึง
ลิกขา	คิกษ	ลือกสา

๑.๔. การเปลี่ยนแปลงเสียงสระโดยการตัดเสียงสระท้ายคำ

เสียงสระท้ายคำที่มักถูกตัดออก ได้แก่เสียง อะ อิ อุ ที่เป็นสระเสียงสั้น และด้วยเหตุที่สระ อะ ในภาษาบาลี-สันสกฤตไม่ปรากฏรูปดั่งนั้นในคำบาลี-สันสกฤตที่มีเสียง อะ ลงท้าย เมื่อตกมาในภาษาถิ่นอีสานสระ อะ จึงถูกตัดออก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
ชล	ชล	ชน
กมล	กมล	กะมน
เมฆ	เมฆ	เมก
สุข	สุข	สุก
ทาน	ทาน	ทาน
โสภ	โคภ	โสภ
ชน	ชน	ชน

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
วย	วย	ไว
เดช	เดช	เดด
ทาส	ทาส	ทาด
ปณฺหิต	ปณฺหิต	บันดิด
ญาตี	ชญฺญาตี	ยาด
จกฺกรวฺรติ	จกฺกรวฺรติ	จักกะหวัด, จักกะพัด
ชาติ	ชาติ	ชาด
ภูมิ	ภูมิ	พุม
วฺยาธิ	วฺยาธิ	พะยาด
สมฺมตติ	-	สมมุด
ธาดุ	ธาดุ	ทาด
เหตุ	เหตุ	เหด
เกตุ	เกตุ	เกด
เมรุ	เมรุ	เมน

ในกรณีที่ย่างค์สุดท้ายของคำมีสระ อะ อิ หรือ อุ ที่ไม่มีตัวสะกดและพยัญชนะต้น เป็นพยัญชนะควบกล้ำ เมื่อตัดสระ อะ อิ หรือ อุ ออกแล้ว เสียงย่างค์สุดท้ายของคำเดิมจะหายไป เช่น

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
จนฺท	จนฺทร	จัน
ยกุช	ยกุช	ยัก
รุกฺช	วรุกฺช	พีก
ปญฺญา	ปฺปราชญ	ปาด
ปตฺต	ปาดฺร	บาด
ทพฺพ	ทฺรวฺย	ซับ
กิจฺจ	กฤตฺย	กิด
จกฺก	จกฺร	จัก

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
กปฺป	กल्प	กัน
อิทฺธิ	ฤทธิ	ลิด
วิมุตฺติ	วิมุกฺติ	วิมุต
อุปฺปตฺติ	อุตฺตปตฺติ	อุบัต
วฺชฺช	วฤชฺช	วุด
ทฺกฺช	ทฺช	ทุก
พฺนฺธ	พฺนฺธ	พัน

๑.๕. การเปลี่ยนแปลงเสียงสระโดยแทรกเสียง หรือสวรภักติ (Svarabhakti)

คือการแทรกเสียงหรือเพิ่มเสียงสระลงไประหว่างพยัญชนะควบกล้ำในภาษาบาลี-สันสกฤตนั้น เมื่อมีพยัญชนะควบกล้ำต้องมีการแทรกเสียงเพื่อความสะดวกในการออกเสียง การแทรกเสียงสระเท่าที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน มีแทรกเสียง อะ, อิ , อุ ดังนี้

๑.๕.๑ แทรกเสียงสระ อะ

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
กลฺยาณ	กลฺยา	กันละยา
ชฺตฺตฺย	กฺษตฺรฺย	กะลัด
เชม	เกฺษม	กะเลิม
กฺกฺกฺฏ	กฺรฺกฺฏ	กอละกต
-	จฺรฺจ	จาละจา, เจละจา
กณฺห	กณฺษณา	กิดสะหนา
ตฺตฺตฺย	ตฺรฺฤย	เตียละถิ
ตฺรฺจฺฉาน	ตฺรฺจฺฉาน	เตียละसान
ทฺวาร	ทฺวาร	ทะวาน
ทฺพฺพล	ทฺพฺพล	ทัวละพน
-	ทฺพฺพิ	ทัวละพิ
นฺิพฺพาน	นฺิรฺวาน	นึละพาน

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
นिरฺคุณ	นिरฺคุณ	เนละคุณ
ปุพฺพ	ปุรุณ	บัวละพา
ปุพฺผา	ปุษฺป	บุตสะบา
-	นिरฺมล	นิละมน
-	สฺถิร	สะเถียน
ฐิต	สฺถิต	สะถิต
-	สฺมร	สะหมอน
สงฺขยา	สงฺขยา	สังชะทยา
สิเนหา	สิเนหา	สะเหนหา
สาธยาย	สฺวาธยาย	สะหวาดทียาย
อาณา	อาชฺญา	อาดชะยา
อตฺต	อาตฺม	อาดตะมา

๑.๕.๒ แทรกเสียงสระ อี เมื่อมีเสียงสระข้างเคียงอยู่ในวรรคतालुखे เช่น

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
-	พฺยาน	พียาน
สาธยาย	สฺวาธยาย	สะหวาดทียาย
อูยฺยาน	อูทฺยาน	อูดทียาน

๒. การเปลี่ยนแปลงเสียงสระที่ไม่มีในภาษาถิ่นอีสาน

เสียงสระในภาษาบาลี-สันสกฤต ได้แก่ เสียง ไอ มีตัวสะกด เสียง เอ มี ย สะกด และเสียงสระ ฤ เมื่อเสียงสระเหล่านี้เข้ามาปรากฏเป็นคำในภาษาถิ่นอีสาน จะต้องเปลี่ยนแปลงเสียงกลายเป็นเสียงสระที่มีเสียงใกล้เคียงที่สุด ดังนี้

๒.๑ เสียงสระ ไอ มีตัวสะกด เปลี่ยนเป็นเสียงสระ แอ มีตัวสะกด

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
-	ไสหุยา	แสหุยา
-	ไวศยา	แพด
-	ไวทย	แพด

๒.๒ เสียงสระ เอ มี ย สะกด เปลี่ยนเป็นเสียงสระ ไอ

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
เวเนย	เวเนย	เวไน
เวยยากรณ	เวยยากรณ	ไวยากอน
เวยยธมม	-	ไยยะท่า
อจินฺเตย	อจินฺตย	อะจันไต
เมตฺเตย	เมไตรย	เมตไต
อสงฺเขย	อสงฺขย	อะสงไซ
อาชาเนย	อาชาเนย	อาชาไน
โกเสย	เกาสย	โกไส
อธิปฺเตย	-	อะทิบปะไต

๒.๓ เสียง ฤ ในภาษาถิ่นอีสานออกเสียงเป็น อิ, อี, อือ, อา, และ อะ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเพราะอิทธิพลของภาษาในบริเวณใกล้เคียง เช่น ภาษาไทยภาคกลาง ภาษาเขมร เป็นต้น จึงทำให้การออกเสียงอาจไม่ตรงกับเสียงเดิม ดังนี้

เสียง ฤ เปลี่ยนเป็นเสียง อะ, อา, อิ, อี, อือ, เออ

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
อิสฺ	ฤษิ	ลัดสี, ลาสี
อิทธิ	ฤทธิ	ลิต, วิตี

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
รุกข	วฤกษ	พิกสา, พิกสา
-	มหาฤกษ	มะหาลีก
นฤกษตุต	นฤกษตุตฤกษ	นักชัตตะเล็ก
กณฺห	กฤษณา	กิดสะหนา
-	ฤกษ	เล็ก
อุตุ	ฤตุ	ละดู

๓. การเปลี่ยนแปลงเสียงสระที่มีเหมือนกันทั้งภาษาบาลีภาษาสันสกฤตและภาษาถิ่นอีสานกลายเป็นเสียงสระที่มีเฉพาะในภาษาถิ่นอีสานมีปรากฏ ๒ ประเภท ดังนี้

๓.๑ เสียง อะ มี ย เป็นตัวสะกด กลายเป็นเสียง ไอ

ในกรณีที่เป็นคำเรียงพยางค์ โดยพยัญชนะหน้ามีสระ อะ และพยางค์หลังมีตัว ย สะกดจะทำให้กลายเป็นเสียงสระ ไอ ดังนี้

คำในบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
ปัจจัย	ปรุตยย	ปัตใจ
ชย	ชย	ไซ
หทย	หฤททย	หือละไท
สมย	สมย	สะไหม
มหาชย	มหาชย	มะหาไซ
วินย	-	วินไ
วย	วย	ไว
ดาวตีส	ตฺรยสฺตฺรึศฺต	ไตพะติงสา
มโนมย	มโนมย	มะโนไม
อสงฺเขยย	อสงฺชย	อะสงไซ
อชฺฌมาสย	อชฺฌยาศย	อชฺชาไส
อาสย	อาศย	อาไส
อालย	อาลย	ไล

คำในบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
อุทย	อุทย	อุโท
อายุชย	อายุกษย	อายุไซ
ภย	ภย	ไพ
วิสย	วิศรย	วิไส
อวิสย	อวิศรย	อะวิไส
เอราวณ	ไอราวณ	ไอยะลา

๓.๒ เสียงสระ เอ มี ย เป็นตัวสะกดกลายเป็นเสียง ไอ เช่น

คำในบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
โกเสยย	เกาสย	โกไส
อจินเตยย	อจินตย	อะจินไต
อาชานเอยย	อาชานเย	อาชานไ
อุปเมยย	อุปเมย	อุปปะไม
อริยมุตเตยย	อารยเมไตรย	อะลียะเมตไต
อธิปปเตยย	-	อะธิปปะไต

เสียงสระ เอ กลายเป็นเสียง ไอ ได้พบเพียงคำเดียว แต่พบซ้ำ ๆ กันหลายแห่ง ดังข้อความว่า "พูปเบตสร้าง นะคอนใหญ่ยูกะเลิม"(สังข์ศิลป์ชัย เล่ม ๑ หน้า ๕)

การเปลี่ยนแปลงเสียงสระในคำภาษาบาลีและสันสกฤตที่ตกมาในภาษาถิ่นอีสานมีทั้งการยัดเสียงให้ยาวและทอนเสียงให้สั้นเพื่อให้เหมาะกับลิ้นของชาวอีสาน นอกจากนั้นยังมีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งลิ้นในการออกเสียงสระอีกด้วย เช่น สระกลางเป็นสระหลัง เช่น อะ เป็น ไอ มีคำว่า นิมนุต เป็น นิมนต์ เป็นต้น เปลี่ยนแปลงสระหน้าเป็นสระหลัง เช่น อิ เป็น อี ในคำว่า ศิกษ เป็น ศีกษา เป็นต้น นอกจากนี้สระ อะ หรือ เอ ที่มี ย เป็นตัวสะกดจะกลายเป็นสระ ไอ ในภาษาถิ่นอีสาน

ข. การเปลี่ยนแปลงเสียงพยัญชนะ

เสียงพยัญชนะในภาษาบาลีและสันสกฤตและภาษาถิ่นอีสาน มีทั้งเสียงพยัญชนะที่ซ้ำกับภาษาถิ่นอีสาน และที่แตกต่างออกไป คำบาลีและสันสกฤตที่เข้ามาอยู่ในวรรณกรรมถิ่นอีสาน หากมีเสียงพยัญชนะตรงกับภาษาถิ่นอีสานมักไม่มีการเปลี่ยนแปลง หากจะเปลี่ยนแปลง ก็จะเป็นพยัญชนะที่ต่างคุณสมบัติ ต่างที่เกิด หรือลักษณะการออกเสียงต่างกัน จึงจะเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้สามารถออกเสียงได้สะดวก การเปลี่ยนแปลงเสียงพยัญชนะบาลีและสันสกฤตในภาษาถิ่นอีสาน มีดังนี้

๑ การเปลี่ยนแปลงเสียงพยัญชนะเดี่ยว พยัญชนะเดี่ยวของคำบาลีและสันสกฤต ในวรรณกรรมถิ่นอีสาน มีการเปลี่ยนแปลงดังต่อไปนี้

๑.๑ เปลี่ยนแปลงคุณสมบัติของเสียง ให้เป็นเสียงที่มีอยู่ในภาษาถิ่นอีสาน กล่าวคือ การกลายเสียงจากเสียงระเบิดโฆษะ-ลิลิต และระเบิดโฆษะ-ธนิต เป็นเสียงระเบิดโฆษะ-ธนิต เมื่ออยู่ต้นคำและกลางคำได้แก่

๑.๑.๑ เสียง / g gh → kh / เช่น

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
เมฆา	เมฆา	เมคา
ราคะ	ราคะ	ลาคะ
คาม	คาม	คาม
คุณ	คุณ	คุณ
ฆาน	ฆาน	คานะ
โฆสก	โฆษก	โคสก
คัมภีร์	คัมภีร์	คำพี
คาถา	คาถา	คาถา
สงฆ	สงฆ	สังโค
คารี	คารี	คารี
โอฆ	โอฆ	โอคะ

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
คนธ	คนธ	คันท
คพภ	ครภ	คัพะ
คณนา	คณนา	คะนะนา, คัวะนะ
คิริ	คิริ	คีลี
คงฺคา	คงฺคา	คงคา, คุงคา
คณ	คณ	คะนะ
คฺหา	คฺหา	คฺหา
โคจร	โคจร	โคจอน
โคธา	โคธา	โคทา
นคร	นคร	นะคอน
นาคี	นาคี	นาคี
นาค	นาค	นาก
นิกม	นิกม	นิกม
ภาค	ภาค	พาก
ทีฆ	ทีรฆา	เทียละคา

๑.๑.๒ เปลี่ยนเสียง / d dh → th / คือ เสียงในพยัญชนะวรรค ฎ มุทชะ จะกลายเป็นเสียงพยัญชนะในวรรคหัตชะ (ยกเว้นแต่ ฎ จะกลายเป็นเสียง ด หรือ ต)

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
สุมนฺหา	สุมนฺหา	สุมนทา, สุมนทา
มณฑล	มณฑล	มณฑล
ทณฺห	ทณฺห	ทันทะ
วฺหฺติ	วฤษฺติ	วุดทิ
อณฺห	อณฺห	อันทะ
อชฺตม	อฐฺ	อ็ดทะ

๑.๑.๓ เปลี่ยนเสียง /d dh → th/ เช่น

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ทนต์	ทนต์	ทันตะ
ทรรกา	ทรรกา	ทาละกา
ทาส	ทาศ	ทาด
ทาสี	ทาศี	ทาสี
ทวาร	ทวาร	ทะวาน
ทกฺขิณ	ทกฺขิณ	ทักสิน
เทว	เทว	เทบ
โทส	โทษ	โทอด
เทวี	เทวี	เทวี , เทพี
นที	นที	นะที
ปเทศ	ปรเทศ	ปะเทศ
เวทนา	เวทนา	เวดทะนา
อาทิจจ	อาทิตฺย	อาทิด
ธรรณี	ธรรณี	ทอละณี
ฐูลิ	ฐูลิ	ทุลี
อาราธนา	อาราธนา	อาลาดทะนา, ฮาดทะนา
โคธา	โคธา	โคทา
ธारा	ธारा	ทาลา , ทาน
ชลธี	ชลธี	ชนละที, ชุนละที
ธมฺมชาติ	ธมฺมชาติ	ท่ามะชาติ
ธานี	ธานี	ทานี
ธิตา	ธิตา	ทิดา , ทีตา
โยธา	โยธา	โยทา
อิหฺฤติ	อิหฺฤติ	ลิตทิ , ลิต
สาธุการ	สาธุการ	สาทุกาน
สิหฺฤติ	สิหฺฤติ	ลิตทิ , ลิต
อนฺธกาล	อนฺธกาล	อนทะกาน

๑.๑.๔ เปลี่ยนเสียง /b bh → ph / เช่น

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
พนฺธุ	พนฺธุ	พันทุ , พัน
พาล	พาล	พาล
พหุล	พหุล	พะหุน
ทสพล	ทศพล	ทดสะพล
ภิกขุ	ภิกษุ	ฟักขุ
คัมภีร	คัมภีร	คำพี
คพฺภ	คพฺภ	คัปปะ
ภาวนา	ภาวนา	พาวะนา
พลิกฺกม	พลิกฺกรม	พะลี้ก่า
ภาสา	ภาสา	พาสา
พฺพุโต	พฺพุโต	พุดโต
ภมร	ภมร	พะมอน
ภฺวานถ	ภฺวานถ	พฺวานถ
ภเริ	ภเริ	เพลี้
โพธิญฺญาน	โพธิชฺญาน	โพทียาน
มหาภฺภูมิ	มหาภฺภูมิ	มหาพุม
สมฺภาร	สมฺภาร	สมพาน
สมฺภโชน	สมฺภโชน	สมโพด
อาภรณ	อาภรณ	อาพอน
อมฺพร	อมฺพร	อ่าพอน
ชมฺพุ	ชมฺพุ	ชมพุ
พฺรหฺม	พฺรหฺม	พม
ภาค	ภาค	พาก
พฺรหฺมณ	พฺรหฺมณ	พาม

๑.๒ เปลี่ยนเสียง / ch → s / เช่น

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ชมพู	ชมพู	ชมพู
ชนก	ชนก	ชนะก
ชาติ	ชาติ	ชาด
ชรา	ชรา	ชะลา
ชาติก	ชาติก	ชาดก
ชาตา	ชาตา	ชาตา
ชายา	ชายา	ชายา
ชีวิต	ชีวิต	ชีวิต
ชย	ชย	ไซ
อญชลิ	อญชลิ	อันชะลี
ราชเทวี	ราชเทวี	ลาดชะเทวี
ปญชร	ปญชร	บันซอน , เบ็งซอน
ราชบุตร	ราชบุตร	ลาดชะบุตร
กฤษร	กฤษร	กุนซอน

๑.๓ เปลี่ยนเสียง / jh → s / เช่น

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ฌาน	ธฺยาน	ชาน
อชฺฌาสย	อธฺยาศย	อัดชาไส
มชฺฌิม	มธฺย	มัดชิวา

การเปลี่ยนแปลงตามข้อ ๑.๒ และข้อ ๑.๓ นี้เนื่องจากเสียง / ch jh / เหล่านี้ไม่ปรากฏในภาษาอีสาน แต่ใช้เสียง / s / แทน

๑.๔ เปลี่ยนจากเสียงระเบิด เป็นเสียงหยุด เมื่ออยู่ท้ายคำ

คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
โศก	โสก
สุข	สุก
มารุด	มาก
เมฆ	เมก
กฤตย	กิด
เปรัต	เพด
โกธ	โกด
ปรมาท	ปะหมาด
วีช	พีด
ลาม	ลาบ
ทิวย	ทิ
นาค	นาก
นิมิตต	นิมิต
นิโครธ	นิโคด
ปาป	باب
บุโรหิต	บุโรหิต, ปะโลหิต
ปราสาท	ปาสาด, ผาสาด
ยาจก	ยajak
โลก	โลก
โลหิต	โลหิต
วิปาก	วิปาก
ศุรวาก	สาวก

๑.๕ เปลี่ยนจากเสียงเสียดแทรก (อุกฺสูม-fricative) เป็นเสียงหยุด (stop) เมื่ออยู่ท้ายคำ

คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
อากาศ	อากาศ
มนัส	มะนัด
อศฺวิหุ	อัดสะวิน
มนุษย์	มะนุด
วิษ	พิด
เกศ	เกด
ปุรเทศ	ปะเทด
ไกลาส	ไกลาด
ทาส	ทาด
วิเศษ	วิเสด, พิเสด
ยศฺสุ	ยด
ทศมาส	ทดสะมาด
นคเรศ	นักคะเลด
ตาปส	ตาบด

๑.๖ เปลี่ยนแปลงคุณสมบัติของเสียงพยัญชนะ อโฆชะลิจิเป็น อโฆชะธนิต เช่น เปลี่ยนเสียงพยัญชนะ / p → b / เดิมเสียงพยัญชนะ / p / เป็นเสียงระเบิดอโฆชะ - ลิจิ กลายเป็นเสียงระเบิด โฆชะ - ลิจิ ในที่เกิดเดียวกัน

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ปติ	ปติ	บอดี
ปรม	ปรม	บอลม
ปาป	ปาป	บาบ
ปารมี	ปารมิต	บาละมี
पालิ	पालิ	บาลี
ปุร	ปุรี	บุลี
ปืท	-	เบียน

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ปฏิบัติ	ปรตฺติ	บัวละบัด
อภัย	อภัย	อะบาย
ปริชาร	-	บอลิขาน
ปริวาร	ปริวาร	บอลิวาน
ปริหาร	ปริหาร	บอลิหาน
ตาปส	ตาปส	ดาบด
ปริสุทฺธิ	ปริศุทฺธิ	บอลิสุด
ปุพฺพ	ปุรุว	บัวละพา
ปลลงฺก	-	บันลิ่ง
ปพฺพชฺชา	-	บับพะชา
ปพฺพต	ปรวต	บับพะโต , บับพะตะ
ปญฺช	ปญฺช	เบ็งซอน
โปรณ	เปารณ	บุญาน
ปุชา	ปุชา	บุชา
ปุตฺต	ปุตฺร	บุต
บิดา	บิดา	บิดา
ปุคฺค	ปุทฺค	บุกคน
ปิณฑฺปาต	-	บินบาด
ปุตฺตี	ปุตฺรี	บุตตี
ปุปฺผ	ปุษฺป	บุษบา
ปุญฺญ	ปุญฺญ	บุน
หตฺถปาท	หตฺถปาท	หัตถะบาด
อุปฺปตฺติ	อุตฺปตฺติ	อุบัต
อุปฺทว	อุปฺทว	อุบาด
ปงฺสุกฺล	-	บังสะกุน
ปุพฺเพ	ปุรุว	บุบเพ
อุโปสฺถ	อุโปษฺถ	อุโปสถ , อุโป, อุโป
วฺยาปาท	วฺยาปาท	พะยาบาด
-	ปวิตร	บุบพิตตา
โปกฺขรณฺี	ปุษฺกรณฺี	โปกขอละณี

-เปลี่ยนเสียง /t →d/ เสียง / t / ในภาษาบาลีและสันสกฤตเดิมเป็นพยัญชนะเสียงระเบิด อะโฆชะ-ลิตฺถ เมื่อรับมาใช้ในภาษาถิ่นอีสานบางกรณีกลายเป็นเสียงระเบิด โฆชะ-ลิตฺถ /d/ แทน เช่น

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ตารา	ตารา	ดารา
ติถิ	ติถิ	ดิถิ
เทวดา	เทวดา	เทวะดา
ปีตา	ปีตา	บิดา
เดช	เดช	เดด
ตฺริจฺฉาน	ตฺริศฺฉิน	เตี้ยละसान
ตาปส	ตาปส	ดาบส
ดาวตีส	ตฺรยสฺตฺริศฺต	ดาวะตึง
มาตา	มาตา	มานดา
มุตฺตา	มุกฺตา	มุกดา
โสตฺถิ	สฺวสฺติ	สะหวัดดี
อุตุ	ฤตุ	ละดู
อุตุตม	อุตุตม	อุตุม
จินฺดา	จินฺดา	จินดา
อสุตฺร	อศฺวตฺร	อ็ดสะดอน
อุตุตฺร	อุตุตฺร	อุตุอน
คตฺติ	คตฺติ	คะดี
สุชฺชาตา	สุชฺชาตา	สุชฺชาตา , สุตฺชฺชาตา
โสตาปนฺน	-	โสตาบัน, โสตา
กัสมฺม	-	กัสมฺม

เสียง / v → ph / คือการเปลี่ยนแปลงจากเสียงกึ่งสระ โฆชะ ลิตฺถ

ริมฝีปาก ของภาษาบาลีและสันสกฤต มาเป็นเสียงระเบิด อโฆษะ ธนิต ริมฝีปากของภาษาถิ่น อีสาน เมื่อเป็นพยัญชนะต้นหรือพยัญชนะกลาง หรือ เปลี่ยนเป็นเสียงกัก อโฆษะ ลิดิล ริมฝีปาก มื่อเป็นพยัญชนะสะกด เช่น

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
เซตวน	เซตวน	เซตคฺพน
หิมวต	หิมวต	หิมะพาน
สตตวีล	สตตวีล	ลัดตะพืด
ปฐวี	ปถถวี	ปะทะพี
นิพพาน	นิรวาณ	นึละพาน
ปเวณี	ปรเวณี	ปะเพณี
วีณา	วีณา	พิน
มาณว	มาณว	มานบ
วิจิตร	วิจิตร	พิจิต
นรเทว	นรเทว	นอละเทพา
ไปกุขรวรส	ปุษุกรวฤษ	โบกขอละพัด
วณฺณนา	วรฺณา	พันนะนา
วิโรจน	วิโรจน	พิโลด
อานุกาว	อานุกาว	อานุกาบ
วฺยาธิ, วฺยาธิ	วฺยาธิ, วฺยาธิ	พะยาด
วากฺย	วากฺย	พาก
วาทิ	วาทิ	พาทิ
วฺจารณ	วฺจารณ	พิจาน
วิช	วิช	พิดชะ, พิด
วิตาน	วิตาน	พิดาน, เพตาน
เวฬุวฺย	ไวชูรฺย	พิทฺน
วิมาน	วิมาน	พิมาน
-	วฺวึกษา	พัพากสา
วิเสส	วิเศษ	พิเสด
เวท	เวท	เพด

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
วิส	วิษ	พิด
วยศฆ	วยาฆร	พะยักโค
ทิพพ	ทิวย	ทิบ
เทว	เทว	เทบ
—	ทรวี	ทอละพี
คารว	เคารว	คมลบ
อุสฺสว	มโหตุสว	มะโหละสบ
วาณิช	วาณิช	พานิไซ, พานิด
สุรวี	สุรวี	สุละพี
จกฺกวตฺติ	จกฺรวรติ	จักกะพิด
ดาวตีส	ตฺรยสฺตวีศต	โตพะติงสา
เวลา	เวลา	เพลลา
กปฺปรุกฺษ	กฬปวฤกฺษ	กาละพีก
วสุธา	วสุธา	พะสุทา
เทวี	เทวี	เทพี
ปุพฺพ	ปุรว	บัวละพา
วฺส	วฺศ	พงสา
วร	วร	พอน
วีร	วีร	เพียน

๑.๗ การคงเสียงพยัญชนะไว้ตามเดิมไม่เปลี่ยนแปลงไป เสียงของพยัญชนะ / p t v / คงรูปและออกเสียงตามเดิมไม่เปลี่ยนแปลงก็มี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- เสียง / p / คงเป็นเสียง / p /

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ตาปส	ตาปส	ตาปะโส
ปเทศ	ปรเทศ	ปะเทศ
ปการ	ปรการ	ปะกาน
ปณาม	ปรณม	ปะนม

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ปฏิสนธิ	ปรติสนฺธิ	ปะติสนทะ
ปฐวี	ปถุถวี	ปะถะพี
ปมาณ	ปรมาณ	ปะมาน
ปโยชน	ปรโยชน	ปะโยหยด
ปุโรหิต	ปุโรหิต	ปะโลหิต
-	ปรสงฺค	ปะสง
ปรหม	ปรถม	ปะถม
ปสฺสทฺธิ	ปรสฺสทฺธิ	ปะสิด
ปสฺสูติ	ปรสฺสูติ	ปะสูด
ปเสฏฐ	ปรเสฐษฐ	ปะเส็ด
ปมาท	ปรมาท	ปะหมาด
ปญญา	ปรชญญา	ปันญา
ปาฏิหาริย	ปราติหารย	ปาติทาน
ปตถนา	ปราถนา	ปาถะหนา
ปาณี	ปราณี	ปานี
ปาป	ปาป	ปาปัง
ปารมี	ปารมิต	पालะมี
บิดา	บิดา	บิดา, บิดา
บิดุล	บิดุล	บิดุลา
ปญฺจาล	ปญฺจาล	เบ็งจาน
วิปฺปวาส	-	วิปปะวาสะ
อุปชฺฌาย	อุปาชฺฌาย	อุบปัชชา
อุปฏฺฐาก	อุปสฺถาก	อุปะถาก
ปเวณี	ปรเวณี	ปะเพณี
ปโยค	ปรโยค	ปะโยยก
ปวุตฺติกาล	ปรววุตฺติกาล	ปะวุตฺติกาน
-	ปราชญ	ปาด
ปทีป	ปรทีป	ปะทีบ
ปจฺจย	ปรตฺถย	บัตจัย
ปจฺฉิม	ปศฺฉิม	บัตสิม

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ปณฺณสาลา	ปรณศาลา	ปันนะสาลา
ปุณฺณชชน	ปุณฺณชน	ปุณฺณชน
ปุตฺตทาน	ปุตฺรทาน	ปุตตะทาน
ปีติ	ปรีติ	ปีติ
อุปมา	อุปมา	อุปะมา
อุปเมย	อุปเมย	อุปะไม

- เสียง ต คงเป็นเสียง ต เช่น

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
จตุ	จตุร	จะตุลา
ชาติ	ชาติ	ชาตา
ตาปส	ตาปส	ตาปะโส
ดารา	ดารา	ดالا
ตุรีย	ตุรย	ตุลียา
เตช	เตช	เตโช
ติ	ไทร	ไต
ธิตา	ธิตา	หิตา
นิญฺฐิต	นิษฺฐิต	นิตถิตัง
ปพฺพต	ปรวต	ปัพพะโต
ปุตฺตรราช	ปุตฺรราช	บุตตะลาด
ปีตา	ปีตา	ปีตา
ปีตุล	ปีตุล	ปีตุลา
มนฺตี	มนฺตรี	มนฺตี
เมตฺตา	ไมตรี	ไมตี
ยุตฺติก	ยุกติก	ยุตีกา
รตน	รตน	ลิตตะนัง
รตฺติ	ราตรี	ลาตี
สตุถฺลิปป	ศาสฺตรฺศิลป์	สาตตะลิน

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
สมุมติ	สมุมติ	ล้ำมุดติ
อนฺตราย	อนฺตราย	อนฺตายน
อจินฺเตยฺย	อจินฺตฺย	อะจินไต
อุตฺตม	อุตฺตม	อุตตะโม
คตฺติ	คตฺติ	คะติ
ตณฺหฺจุล	ตณฺหฺจุล	ตันฺหฺจุลา
มาตฺตฺคาม	มาตฺตฺรามนุ	มาตฺตฺคาม
วิตก	วิตฺรูก	วิตก
เกตฺตฺมวตฺติ	-	เกตฺตฺมะวะตฺติ
ชนฺติ	ชนฺติ	ชนฺติ
เจตนา	เจตนา	เจตตะนา
ตณฺหา	ตณฺหา	ตันหา
ทฺทฺคต	ทฺทฺคต	ทฺทฺคะตะ
ชตฺตฺย	กฺษตฺตฺรีย	กะสัดตา
จฺตฺติ	จฺตฺติ	จฺตฺติ
เจตฺตฺลิก	เจตฺตฺลิก	เจตตะลิก
เชตฺตฺวน	เชตฺตฺวน	เชตตะวัน
ตถาคต	ตถาคต	ตะถาคต
ตาวตฺตีล	ตฺรยสฺตฺวีศต	ตาวะตฺตีลา
ตฺตฺลิต	ตฺตฺลิต	ตฺตฺลิตา
สตฺตฺต	ศตฺตฺร	สัดต
สตี	สตี	สะตี
อติเรก	อติเรก	อะตีเหล็ก

- เสียง / v / คงเป็นเสียง / v / หรือ / w / เช่น

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
อตฺตภาว	อตฺตภาว	อัดตะภาวะ
ชีว, ชีวิต	ชีว, ชีวิต	ชีวา, ชีวิต

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ดาวตีส	ตฺรยสฺตฺริศฺต	ดาวะตึง
ทวาร	ทวาร	ทะวาน
เทวดา	เทวดา	เทวดา
เทวี	เทวี	เทวี
เทวราช	เทวราช	เทวะลาด
เทว	เทว	เทโว
ราชเทวี	ราชเทวี	ลาดชะเทวี
วัส	วัส	วงสา
วรูปตา	วรูปตา	วอละปิตา
วจน	วจน	วะจะนัง
วรุณยกษ	วรุณยกษ	วะลุนนะยัก
วาจา	วาจา	วาจา
วายุ	วายุ	วาโย, วาเยต
วิสุกมม	วิศฺวกรฺม	วิดสุกัม
วิญญาน	วิชฺฌาน	วินยาน
วิมาน	วิมาน	วิมาน
วิวาห	วิวาห	วิวาหะ, วิวาโท
วิหาร	วิหาร	วิทาน
เวทนา	เวทนา	เวตทะนา
เวร	เวร	เวณ, เวลั้ง
เวลา	เวลา	เวลา
เวหาส	วิหา	เวหา
เสवाल	เศवाल	สังวาน
สาวก	ศฺรราวก	สาวก
สุวณฺณ	สุวฺรณ	สุวัน
หิมวัต	หิมวัต	หิมะวัน
อวิสย	อวิสย	อะวิไส
วินาส	วินาศ	วินาด
จกฺกวาล	จกฺรวาล	จักกะวาน
ปริวาร	ปริวาร	บอสิวาน

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ปเวณี	ปฺรเวณี	ปะเวณี
ภาวนา	ภาวนา	พาวะนา
วจี	วจี	วะจี
วชิร	วชร	วะชิระ
วฏฏสงสาร	-	วัดตะสงสาน
วสุส	วฤษ	วัดสา
วตถุ	วสตุ	วัดถุ
วิเสส	วิเศษ	วิเสด
วิสย	วิสย	วิไสย
วิสาข	วิศาข	วิสาขา
วย	วย	ไว
โสตุถิ	สฺวสุติ	สะหวัดตี
โอวาท	โอวาท	โอवाद
ทูป	ทฺวีป	ทะวีบ
วนทนา	วนทนา	วันทา
วิหีสสา	วิหีสสา	วิหิงสา
อวีจี	อวีจี	อะเวจี

เป็นที่น่าสังเกตว่า การที่เสียง /ป/ กลายเป็น /บ/ /ต/ กลายเป็น /ด/ และ /ว/ กลายเป็น /พ/ ดังกล่าวข้างต้นนั้น อาจเนื่องมาจากเรามีรับคำเหล่านั้นจากเจ้าของภาษาโดยตรง แต่อาจยืมผ่านภาษาอื่นมาอีกทอดหนึ่ง หรืออาจได้รับอิทธิพลของการออกเสียงพยัญชนะตัวเดียวเป็นสองเสียงจากเขมร ซึ่ง /ป/ ออกเสียงทั้ง /ป/ และ /บ/ /ต/ ออกเสียงทั้ง /ต/ และ /ด/ โดยใช้รูปอักษรเดียวกัน หรือการที่ /ว/ ออกเสียงเป็น /ว/ บ้างกลายเป็น /พ/ บ้าง หรืออาจเป็นเพราะเราออกเสียงตามสำเนียงของอินเดียฝ่ายใต้ คือ ชาวอินเดียใต้ออกเสียง /ว/ เป็น /ว/ แต่ชาวอินเดียถิ่นอื่นมี เบงกอล โอริสสา อุตตรประเทศ และพิหาร เป็นต้น ออกเสียง /ว/ เป็น /พ/ (บรรจบ พันธุเมธา, ๒๕๑๖ : ๑๒๖-๑๒๘)

- เสียง /ต/ กลายเป็นเสียง /ท/ / t → th / มีอยู่บ้าง เช่น ในคำภาษาบาลีว่า ตล เป็น ทะลา และ /ต/ กลายเป็นเสียง /น/ ก็มีอยู่บ้าง เช่น ในคำว่า นนตี จากคำสันสกฤตว่า ตนุตริห

๑.๘ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดของเสียงพยัญชนะ เนื่องจากเสียงเหล่านั้นไม่มีใช้ในภาษาถิ่นอีสาน ได้แก่

- จากเสียง /ศ/ /ษ/ กลายเป็นเสียง /ส/ หรือ / ʃ ɹ → s / คือ จากเสียงเสียดแทรกที่เพดานและปุ่มเหงือกตามลำดับ เป็นเสียงเสียดแทรกที่ฟัน เช่น

คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ศาลา	ศาลา
ศาลุมล	ลำลี
ศว	สบ
ศรี	ลี
วิเศษ	วิเสด
ศาสตร	สาด
ศรคิลป	สอนสิน
ปักษิน	ปักสิน
กษิร	กะเสลา, กะเสียน
กษตริย	กะลัด
เกษตร	กะเสด
เกศ	เกด
โทษ	โทด
วงศ์	พงษา
ภาษา	พาสา
มนุษย์	มะนุด
มहिषี	มะเหสี
เศรษฐิน	เสดถี
อาศรม	อาสม

คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
อาศย [ʔaːʃaya]	อาไส
รกษ [rakṣa]	ยักสา, ลักสา
ศาสนา [ʃaːsanaː]	สาตสะหนา
ยักษิณี [yakṣiṇiː]	ยักสินี
ทักษิณ [dakṣin]	ทักษิน
บุษป [puṣpa]	บุตสะบา
วฤกษ [vrkṣa]	พีกสา
ศิลา [ʃilaː]	สิลา
ศีล [ʃiːla]	สิน, ลิน
ศรทฐา [ʃraddhaː]	ลัดทา
อภิเชก [ʔabhiṣeːka]	อะพิเสก
โฆษก [ghoːṣaka]	โคสก
โคก [ʃoːka]	โสก
อศวิน [ʔaʃvin]	อัดสะวิน

- จากเสียง /ฃ/ กลายเป็นเสียง /ต/ เช่น

ภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ปฏิทิน	ปรตีสูรทิน	ปะติทิน
ปฏิภาน	ปรติวาน	ปะติวาน
ปฏิสนธิ	ปรตีสนธิ	ปะตีสนธิ
กฤกฏ	กรกฏ	กอละกต
นิชฺฐิต	นิษฺฐิต	นิตถิตัง
วฏฺฐสงสาร	-	วัดตะสงสาน
เสฏฺฐี	เศรฺษฐิน	เสตถี
อธิฐฺฐาน	อธิษฺฐาน	อทิตถาน
อุปฏฺฐาก	อุปสฺถาก	อุปะถาก, อุบปัตถาก
ปฏิสนฺฐาน	ปรตีสนฺถาร	ปะตีสันถาน
ปาฏิหาริย	ปราติหารย	ปาติหान

ภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ปากฎ	ปรากฏฎ	ผากด
ปิฎก	ปิฎก	ปิดก
ปฐม	ปรถม	ปะถม
ปฐวี	ปฎถวี	ปะถะพี
สุมณฑา	สุมณฑา	สุมุนทา
จณฑา	จณฑา	จันทา
ตณฺชูล	ตณฺชูล	ตันทุลา
ปณฺชิต	ปณฺชิต	นันดิด
กณฺชาล	กณฺชาล	กุนทน
ปณฺชุกมฺพล	ปณฺชุกมฺพล	บันดุกำพน
มณฺชาล	มณฺชาล	มนทน

- ข้อควรสังเกตเกี่ยวกับอักษร /ท/ ในภาษาบาลีและสันสกฤต ซึ่งเป็นพยัญชนะแหวที่ 3 ในวรรค ฎ เกิดที่มฤทชะ มีลักษณะการออกเสียงในภาษาถิ่นอีสานเป็นสองนัย คือ ออกเสียงเป็น /d/ และเสียง / th / ดังนี้

- /ท/ ออกเสียงเป็น /d/ เช่น

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ปณฺชิต [paṅdita]	ปณฺชิต [paṅdita]	บันดิด
มณฺชป [maṅdapa]	มณฺชป [maṅdapa]	มนดบ
ปณฺชก [paṅdaka]	ปณฺชก [paṅdaka]	บันเดาะ (ขันที)
ปณฺชว [paṅdava]	ปณฺว [paṅva]	บันเดาะ (เครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง)
ปณฺช [paṅdu]	ปณฺช [paṅdu]	บันด

- /๗/ ออกเสียงเป็น /ท/ หรือ /ด → th / เช่น

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
มณฑล [maṇḍala]	มณฑล [maṇḍala]	มนทน
มณฑา [maṇḍa:]	มณฑา [maṇḍa:]	มนทา , มุนทา
มณฑุก [maṇḍu:ka]	มณฑุก [maṇḍu:ka]	มนทูก
มณฑารว [maṇḍa:rava]	มณฑารว [maṇḍa:rava]	มนทาลบ
ทณฑกम्म [ḍaṇḍakamma]	ทณฑกम्म [ḍaṇḍakamma]	ทันทะก่า
อณฑ [ṛaṇḍa]	อณฑ [ṛaṇḍa]	อันทะ
จณฑ [caṇḍa]	จณฑ [caṇḍa]	จันทา
กุนฑล [kuṇḍala]	กุนฑล [kuṇḍala]	กุนทน
ตณฑุล [taṇḍula]	ตณฑุล [taṇḍula]	ตันฑุละ

๑.๙ เปลี่ยนแปลงลักษณะการออกเสียงพยัญชนะ

คำภาษาบาลีและสันสกฤตเมื่อตกมาในภาษาถิ่นอีสานออกเสียงแปลกไปจากเดิมหลายลักษณะ ดังนี้

๑.๙.๑ เสียง /ก/ กลายเป็นเสียง /น/ เสียง /ก/ ในคำบาลีและสันสกฤตเดิมออกเสียงโดยมีวรรณยุกต์และบริเวณเกือบกลางเพดาน เมื่อตกมาในภาษาถิ่นอีสานออกเป็นเสียงเป็น /น/ โดยแต่ละลึ้นที่โคนพินดังตัวอย่างต่อไปนี้

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ปุณฺย [puṇya]	ปุณฺย [puṇya]	บุน
กรุณา [karuṇa:]	กรุณา [karuṇa:]	กะลุนา
กณฺห [kaṇha]	กฤษฺณ [kṛṣṇa]	กิดสะหนา
คุณฺ [guṇa]	คุณฺ [guṇa]	คุนโน, คุน
ธรณฺี [dharanī:]	ธรณฺี [dharanī:]	ทอละนี
มณฺี [maṇi]	มณฺี [maṇi]	มะนี
ปาณฺี [paṇi]	ปราณฺี [praṇi]	ปานี
พฺราหฺมณ [brahmaṇa]	พฺราหฺมณ [brahmaṇa]	พามมะนา
มรณฺ [maraṇa]	มรณฺ [maraṇa]	มอละนา

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
สุวณฺณ [suvaṇṇa]	สุวรณ [suvraṇa]	สุวันนะ, สุวันนา
รมณีย์ [ramaṇiya]	รมณีย์ [ramaṇiya]	ฮมมะนียะ, ฮมมะนัง
วาณิช [va:ṇija]	วาณิช [va:ṇija]	พานิด, พานิช
ปณฺธิธาน [paṇḍha:na]	ปฺรณฺธิธาน [praṇḍha:na]	ปะนิตาน
ปเวณี [pave:ṇi]	ปฺรเวณี [prave:ṇi]	ปะเพณี, ปะเวณี
ปณฺณสาลา [paṇṇasa:la:]	ปฺรณฺศาลา [praṇa[sa:la:]	บันนะสาลา, บันนะสาลา
วิจารณ [vica:raṇa]	วิจารณ [vica:raṇa]	พิจาละนา
โรหิณี [ro:hiṇi:]	โรหิณี [ro:hiṇi:]	โลหินี
สกุณ [sakuṇa]	ศกุน [ṣakuna]	สะกุนา
สมณฺธมฺม [samaṇadhamma]	สมณฺธรม [samaṇadhamma]	สะมะนะท่า
อาณาจก [ʔa:ṇa:cakra]	อาชฺญาจก [ʔa:ṇa:cakra]	อานาจัก

๑.๙.๒ เสียง /r/ กลายเป็นเสียง /l/ หรือ /h/ เสียง /r/ ในภาษาบาลี-สันสกฤตออกเสียงโดยการสะบัดลิ้นหลายครั้ง แต่ภาษาถิ่นอีสานออกเสียงเป็นเสียงข้างลิ้น คือ เสียง /l/ อย่างหนึ่ง และออกเป็นเสียง /ฮ/ ในบางครั้ง เช่น

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
กรุณา	กรุณา	กะลุนา
รกฺษ	รกฺษ	ฮักสา
ชีร	กฺษิร	กะเสลา
กีนรี	กีนรี	กินนะลี
กุมารี	กุมารี	กุมาลี, กุมะลี
คิริ	คิริ	คิลี
-	จฺรจา	เจละจา
จิรกาล	จิรกาล	เจียนละกาน
ชฺรา	ชฺรา	ชะลา
ตารา	ตารา	ดาละ, ดาลา
ตุรีย	ตุรีย	ตุลียา
ธฺรณี	ธฺรณี	ทอละนี

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ทรรกา	ทรรกา	ทาละกา
ธมฺมราช	ธมฺมราช	ท่ามะลาด
นารายณ	นารายณ	นายาย, นาลาย
นิริมิต	นิริมิตฺร	เนละมิต, นิละมิต
นิพฺพาน	นิรวาณ	นิละพาน
ปารมี	ปารมิต	บาลมี, ปาละมี
ปุร	ปุรี	บุลี
ปุโรหิต	ปุโรหิต	ปะโลหิต
อภิรฺมม	อภิรฺมย	พิชม
เภรี	เภรี	เพลี
มรณ	มรณ	มอละนา
มยฺร	มยฺร	มะยฺล
รสี	รศมี	ลั้งลี
รตฺติ	ราตฺริ	ลาตี
รถ	รถ	ลคถัง, ลค
ราชสีห	ราชสีห	ลาดชะลี
อาราธนา	อาราธนา	อาลาทะนา, ลาทะนา, ฮาดทะนา
ลาม	ลาม	ลาบ
รสฺสี	ราศี	ลาลี
รณฺโณ	รณฺโณ	เล็งโย, เียงโย
วรุณฺยกษ	วรุณฺยกษ	วะลุนนะยัก
สุริย	สุรย	สุลโย
อารณฺญา	อารณฺยา	อาลันยา
อาราม	อาราม	อาลาม, อาฮาม
อารมฺมณ	อารมณ	อาฮม, อาลม
จาริตฺต	จาริตฺร	ฮิต
รูป	รูป	ฮูป
อุปราช	อุปราช	ฮูปฮาด

การเปลี่ยนแปลงเสียงพยัญชนะภาษาบาลีและสันสกฤตที่รับมาใช้ในภาษาถิ่นอีสานมีการเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติของเสียงพยัญชนะ เช่น จากเสียง โหษะลิถิล และ โหษะธนิต เป็นเสียง อโหษะธนิต เปลี่ยนเสียงวรรณยุกต์หะเป็นวรรณยุกต์หัตหะ เป็นต้น บางกรณีคำภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาถิ่นอีสานก็ยังคงเสียงเดิมไว้ก็มี เช่น เสียง /ป/ เสียง /ต/ และ /ว/ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนลักษณะการออกเสียง เช่น เสียง /ณ/ กลายเป็นเสียง /น/ เป็นต้น

๒. การเปลี่ยนแปลงเสียงพยัญชนะควบกล้ำ

การใช้พยัญชนะควบในภาษาสันสกฤตเป็นกฎเกณฑ์สำคัญแห่งภาษาต้นแบบ แต่เมื่อท้องถิ่นอีสานรับถ้อยคำที่มีอักษรควบมาใช้ แต่ไม่สะดวกในการออกเสียงเช่นนั้น จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงเสียงพยัญชนะอักษรควบในรูปลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

๒.๑ พยัญชนะตัวที่ ๑ วรรณ ปะ เมื่อมีตัว วรรณ ควบในตำแหน่งต้นคำในภาษาถิ่นอีสานตัวควบจะหายไป ดังนี้

คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ประเสริฐ	ปะเส็ด
ปรมาท	ปะหมาด
ปรถม	ปะถม
ปรลิตฺธิ	ปะลิต
ปรสูติ	ปะสูต
ปรารุณนา	ปาทะหนา, ปาดทะหนา
ปรการ	ปะกาน
ปรธาน	ปะทาน
ปรจิตฺร	ปะจิต
ปรเทศ	ปะเทต
ปรณม	ปะนม
ปรโยค	ปะโฮยก
ปรโยชน	ปะโฮยต
ปรสงค	ปะสง

คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ประเวณี	ปะเพณี
ปราชย	ป่าชัย
ประกาศ	ปะกาด
ปราศรัย	ป่าไส
ปราจีน	ปาจีน, ปาจิน
ประชา	ปะชา
ประณีต	ปะনীด

๒.๒ กรณีพยัญชนะตัวที่ ๑ ในวรรค ปะ เมื่อมีตัว ร ควบในตำแหน่งต้นคำ จะกลายเป็นพยัญชนะตัวที่ ๒ ของวรรค ดังนี้

คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ปราสาท	ผาสาด
ปรากฏฎ	ผากด
ปรารภ	ผายบ
ประญา	ผะญา, ผะยา
เปรต	เฟด

๒.๓ กรณีพยัญชนะที่มีตัว ร ควบในตำแหน่งอื่นนอกจากต้นคำ ตัว ร มักหายไป ดังนี้

คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ศาสตร	สาด
สงคราม	สมคาม
เศรษฐี	เสดถี
ไมตรี	ไมต
จนุร	จัน
อาศรม	อาสม

คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
อนฺตราย	อนตาย, อันตาย
ศฺรทฺธา	สัตทา
กฺรีทา	กัทา, กัลา
ตฺริ	ไต
พฺราหฺมณ	พาม
พฺรหฺมณ	พม
คฺรห	เคาะ

ในกรณีที่มีเสียง /ร/ ควบกกล้า แต่เนื่องจากอีสานไม่มีเสียง /ร/ จึงใช้เสียง /ล/ แทนจากคำ... ปีกาจ จึงกลายเป็น บอลิสาท ซึ่งพบเพียงแห่งเดียวในข้อความว่า "เจ็บเพื่อบอลิสาทเชื้อซึ่งได้พะยอนนาง แท้แล้ว" (สังข์ศิลป์ชัย เล่ม ๒ หน้า ๓)

เสียง /ร/ กลายเป็นเสียง /น/ เป็นไปตามกฎเสียงอ่อนกว่าย่อมกลายไปตามเสียงที่แข็งกว่า ฉะนั้น เสียง /ร/ จึงกลายเป็นเสียง /น/ ตามตัวหน้า ซึ่งพบเพียงแห่งเดียว ดังข้อความว่า "อุปมาดังเทพดาตนมีลิตหิคุณบุญสมภารทยานไปฟ้าไหวยังเขาสินเนโนราช อันลมกับปวีนาศหากมาฟาดบ่ออาจจกให้ห้วนไหวไปมา..." (เวสสันดรชาดก

๓. การกลมกลืนเสียงพยัญชนะ คือการที่เสียงพยัญชนะเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมหรือไปตามเสียงข้างเคียง (วิไลวรรณ ษนิษฐานันท์ ๒๕๒๖ : ๑๕) การเปลี่ยนแปลงเสียงพยัญชนะโดยการกลมกลืนเสียงจากคำภาษาบาลี-สันสกฤต มาเป็นคำในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานมีลักษณะดังนี้

๓.๑ การกลมกลืนเสียงไปตามเสียงแข็ง พยัญชนะในภาษาบาลี-สันสกฤตมีทั้งเสียงแข็ง เสียงอ่อน และเสียงอ่อนที่สุด บรรจบ พันธุเมธา (๒๕๑๖ : ๗๙) ได้กล่าวไว้ดังนี้

"พยัญชนะเสียงแข็งได้แก่พยัญชนะวรรคทุกวรรค

นับตั้งแต่แถวที่ ๑ ถึง ๔

พยัญชนะเสียงแข็งรองลงมาได้แก่ ค ฆ ส

พยัญชนะเสียงอ่อนได้แก่ ง ญ ฌ น ม
 พยัญชนะเสียงอ่อนที่สุดได้แก่ ย ร ล ว"

การกลมกลืนเสียงจากภาษาบาลีและสันสกฤตมาเป็นคำในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานก็
 เป็นไปตามกฎนี้เช่นกัน ตัวอย่างการกลมกลืนเสียงไปตามเสียงแข็ง เช่น

คำภาษาบาลี-สันสกฤต มาตรฐาน	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน	หมายเหตุ
ส. ปวิตร	บุพพิตตะ	ปวิตร→ปพิตร→ ปพิตตะ→บุพพิตตะ→ บุพพิตตะ
ป. ลินเฑราช ส. สุเมฑราช	ลินเนโนลาด สินเนโนลาด สะเมนโนลาด	ลินเฑราช→ลินเนฑราช→ สินเนโนราช→สินเนโนลาด สุเมฑราช→สุเมนุราช→ สุเมนุราช→สุเมนโนราช →สะเมนโนราช→ สะเหมนโนลาด
ป. สุมลลิต, สิมพลี ส. ศาลมลิต	ล่ำลิต	ศาลมลิต→ศาลมลิต→ สุมลลิต→ล่ำลิต

๔. การสับเสียง (Metathesis) การเปลี่ยนแปลงเสียงพยัญชนะของคำ บางครั้งก็
 เกิดขึ้นโดยเสียงพยัญชนะในคำสับเปลี่ยนตำแหน่งกัน (วิไลวรรณ ษนิษฐานันท์, ๒๕๒๖ : ๑๑)

พระยาอนุমানราชธน (๒๔๔๔ : ๑๕๔) ได้กล่าวถึงการสับเสียงไว้ว่า
 "คำบางคำเมื่อเปล่งออกมาด้วยอาการรีบร้อนใจเร็วกว่าพูด เสียงในคำอาจกลับกัน คือ เสียงหน้าไป
 เป็นเสียงหลัง เสียงหลังไปเป็นเสียงหน้า...คำพูดเร็วเกินไปขณะออกเสียงสิ้นพัลวันอันอาจสับสน"

คำที่เปลี่ยนในลักษณะสับเสียงที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน เช่น

คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน	คำบาลีและสันสกฤต	หมายเหตุ
หือละไท,	ส. หฤทย	หฤทย→หรัทย→ หรือทย→หือละไท
หึละไท	ส. หฤทย	หฤทย→หรัทย→ หึรไท→หึละไท
ปะเสเท	ป. ปเทส	ปเทส→ปเสท→ปะเสเท

๕. การตัดพยางค์ คำศัพท์บาลีและสันสกฤตที่อีสานรับมาใช้ในวรรณกรรมท้องถิ่นนั้น นอกจากจะเปลี่ยนแปลงทางด้านเสียงแล้ว อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างอื่นอีกคือการตัดพยางค์ มี ๓ ลักษณะคือ

๕.๑ การตัดพยางค์หน้า พยางค์หน้าที่ถูกตัดส่วนมากดูจะเป็นพยางค์ที่มีความหมายในค่าน้อยที่สุด หรือไม่ก็พยางค์ที่มีพยัญชนะเสียงอ่อนที่สุด ประเภทเสียงนาสิก เสียงอัมสระ เป็นต้น พยางค์หน้าที่ถูกตัดในวรรณกรรมถิ่นอีสาน มีหลายประเด็นกล่าว คือ

๕.๑.๑ อุปสรรคที่ขึ้นต้นด้วยสระลอย คือ อุปสรรคในภาษาบาลี-สันสกฤตที่มีพยางค์หน้าเป็นสระลอย หรือที่เขียนด้วยตัว อ ในภาษาไทยที่พบเพียง ๕ คำ ได้แก่ อ อา อธิ อภิ อนุ เมื่อรับมาใช้ในวรรณกรรมถิ่นอีสานอาจจะตัดเฉพาะสระลอยออก หรืออาจตัดอุปสรรคออกไป เช่น

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
อนาถา	อนาถา	นาถา
อญชลิ	อญชลิ	ชูลิ
องคุลี	องคุลี	คูลิ
อิธราช	อิธราช	ธิลาด
อภิมม	อภิมม	พิม
อภิเสก	อภิเสก	พิเสก, เสก
อนุโมทนา	อนุโมทนา	โมทะนา

คำภาษาบาลี	คำสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถินอีสาน
อารธนา	อาราธนา	ลาทะนา
อาสีวิส	อาสีรุวิษ	สอละพิต
อาภรณ	อาภรณ	พร

๕.๑.๒ ตัดพยางค์หน้าที่มีพยัญชนะ จ, ป, ส, น, ก, ย, ค, และ ว เช่น

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถินอีสาน
-	จรุจา	จา
จาริตฺต	จาริตฺตร	ยิต
สามเณร	ศฺรามเณร	เนน
นมสฺสการ	นมสฺสการ	มัดสะกาน
นภชตฺต	นภชตฺตรฤษ	ชัดตะรึก
ปเทศ	ปรเทศ	เทต
คฺมภีรธมฺม	คฺมภีรธม	พิทา
ยฺกฺษิณี	ยฺกฺษิณี	ชีนี
ชมา	กฺษมา	สมมา
วิชฺชาธร	วิชฺชาธร	ทอน
กุกฺกุฏ	กุกฺกุฏ	กุดโต
ภูธร	ภูธร	ทอน

๕.๒ การตัดพยางค์กลาง คำที่มาจากภาษาบาลี-สันสกฤตที่รับมาใช้ในวรรณกรรมถินอีสาน มีปรากฏบางคำที่มีการตัดพยางค์กลางของคำ พยางค์กลางที่ถูกตัดไปนั้นมักจะเป็นพยางค์ที่ประสมด้วยพยัญชนะที่อ่อนที่สุดของคำ ได้แก่ เสียงอัมสระ และนาสิก คำที่ถูกตัดพยางค์กลางของคำที่ปรากฏในวรรณกรรมถินอีสาน ที่นำมาศึกษา เช่น

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
กปฺปรุกฺข	กฬฺปวฤกฺษ	กาละพีก
กิริยา	กิริยา	กียา, กียา
โกลาหล	โกลาหล	กนหน
ปิณฑฺรปาต	-	บินบาด
ปญฺญา	ปฺรชฺญา	พะทยา, พญา
มหาราช	มหาราช	มะลาด
อนฺตราย	อนฺตราย	อนตาย
อินฺทฺรพฺรหฺม	อินฺทฺรพฺรหฺม	อินพม

๕.๓ การตัดพยางค์หลัง คำภาษาบาลีและสันสกฤตที่นำมาใช้ในวรรณคดีถิ่นอีสาน บางคำจะถูกตัดพยางค์หลัง มีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ

๕.๓.๑ ตัดพยางค์หลังทั้งพยางค์ ได้แก่

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
กาสา	กาชาย	กาสา
กปฺป	กฬฺป	กัน
การณ	การณ	กาน
กุมภณฺช	กุมภณฺช	กุ่มพัน
ชนฺธ	สกันฺธ	ชัน
คพฺภ	ครภ	คั่น
จกฺก	จกร	จัก
คหฺมฺฐ	คฤหฺสฺถ	คะหัด
โคตฺต	โคตฺร	โคด
-	ปฺรชฺญา	ปาด
พนฺธุ	พนฺธุ	พัน
มนุสฺส	มนุสฺย	มะนุด
ยกฺข	ยกฺษ	ยัก

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมอีสาน
สังขาร	สังสการ	สังขาร
สัพพ	สรว	ลับ
อาทิจจ	อาทิตย	อาทิต
อมัจจ	อมาตย	อาหมาด
ราชสีห	ราชสีห	ลาดชะสี
พราหมณ	พราหมณ	พาม
อุปัชฌาย	อุปาธยาย	อุปะชา, อุปะชา

๕.๓.๒ ตัดสระของพยางค์หลังเหลือเพียงพยัญชนะ การตัดลักษณะนี้จะตัดเฉพาะสระของพยางค์หลังคงเหลือพยัญชนะอยู่ และพยัญชนะนั้นจะเปลี่ยนสภาพจากพยัญชนะต้นเป็นตัวสะกด เช่น

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
กมล	กมล	กะมน
กร	กร	กอน
กบิล	กบิล	กะป็น
กาม	กาม	กาม
กาย	กาย	กาย
กาล	กาล	กาน
กุมาร	กุมาร	กุมมาน
เกส	เกศ	เกด
เกลาส	ไกลาส	ไกลาด
เกสร	เกสร	เกสอน
คุณ	คุณ	คุณ
โจร	โจร	โจน
ชล	ชล	ชล
ชาติก	ชาติก	ชาติก
ชีวิต	ชีวิต	ชีวิต
ญาณ	ชญาณ	ยาน

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
เดช	เดช	เดด
ตาปส	ตาปส	ดาบด
เถร	สถวิร	เถน
ทวาร	ทวาร	ทะวาน
ทกฺษิณ	ทกฺษิณ	ทักชิน
ทารกา	ทารกา	ทาลก
ทาส	ทาศ	ทาด
โทส	โทษ	โทด
นาค	นาค	นาก
นิกม	นิกม	นิกม
นิทาน	นิทาน	นิทาน
นีล	นีล	นิน
ปาป	ปาป	باب
ปุโรหิต	ปุโรหิต	ปะโลहित
ผล	ผล	ผล
ปรากฏ	ปรากฏ	ผากด
วิตาน	วิตาน	พิดาน
วิมาน	วิมาน	พิมาน
เวท	เวท	เวท, เพด
เมฆ	เมฆ	เมก
มาร	มาร	มาน
มงคล	มงคล	มุงคฺน
ยาจก	ยาจก	ยาจก
รถ	รถ	ลด
ลาภ	ลาภ	ลาบ
โลก	โลก	โลก
วิปาก	วิปาก	วิบาก
วิญญาน	วิญญาน	วินยาน
กุล	สกุล	สะกุน
ฐาน	สถาน	สะถาน

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถีนอีสาน
สมาทาน	สมาทาน	สะมาทาน
เสवाल	ไศवाल	สังวาน
สกล	สกล	สากน
สาวก	ศรวาก	สาวก
สุข	สุข	สุก
อนุญาติ	อนุชญาติ	อะนุญาติ
อาตุร	อาตุร	อาตุน
อาราม	อาราม	อาลาม, อาฮาม
รูป	รูป	ฮูป

๕.๓.๓ การตัดพยางค์ท้ายที่เป็นอักษรซ้ำและอักษรซ้อน พยัญชนะซ้ำคือ พยัญชนะตัวสะกดและตัวตามเป็นตัวเดียวกัน ส่วนพยัญชนะซ้อนคือ คำที่มีตัวสะกดและตัวตาม เป็นพยัญชนะวรรคที่เรียงลำดับกันในภาษาบาลี เช่น ถ้าพยัญชนะแถวที่ ๑ เป็นตัวสะกด พยัญชนะแถวที่ ๒ ของวรรคเป็นตัวตาม และพยัญชนะแถวที่ ๓ ของวรรคเป็นตัวสะกด พยัญชนะแถวที่ ๔ ของวรรค เช่น ตัวตาม ซึ่งพยัญชนะซ้ำและพยัญชนะซ้อนบางคำอาจมีสระ อิ กำกับด้วย พยัญชนะซ้ำและพยัญชนะซ้อนดังกล่าว เมื่อรับมาใช้ในวรรณกรรมถีนอีสานจะถูกตัดตัวท้ายคำออกไปเหลืออยู่เพียงตัวสะกดเท่านั้น ได้แก่

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถีนอีสาน
กมฺม	กรฺม	ก้า
กิจฺจ	กฤตฺย	กิด
ธมฺม	ธรฺม	ท่า
ทุกฺข	ทุหฺข	ทุก
มิตฺต	มิตฺร	มิด
นิมนฺต	นิมนฺตร	นิมน
เนตฺต	เนตฺร	เนด
ปริสุทฺธิ	ปริศฺทุธิ	บอสิสุต
ปุณฺญ	ปุณฺย	บุน
มณฺจ	มณฺจ	เม็ง

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถีนอีสาน
ปฐิทธิ	ปฐิทธิ	ปะลิด
พุทฐโคตต	พุทฐโคตร	พุททะโคด
สมปตติ	สมปตติ	สมบัต
สจจ	สตุย	ลัด
สุคนธ	สุคนธ	สุคน
สุวณณ	สุวรณ	สุวัน
เสตฉตต	เศวตฉนตร	เสถะลัด
วิมุตติ	วิมุกติ	วิมุต
อาทิจจ	อาทิตย	อาทิด
จาริตต	จาริตฺร	ยิด

๕.๓.๔ ตัดพยางค์ท้ายของคำภาษาบาลีและสันสกฤตที่มีพยางค์มากกว่าสองพยางค์ เช่น

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถีนอีสาน
โกชน	โกชน	โพด
ภาชน	ภาชน	พา
สมณ	ศฺรมณ	สม
เทสนา	เทศนา	เทด
พฺราหฺมณ	พฺราหฺมณ	พาม

๕.๓.๕ ตัดพยางค์ท้ายมากกว่าหนึ่งพยางค์ในคำภาษาบาลีและสันสกฤตที่มีพยางค์มากกว่าสามพยางค์ คือ คำภาษาบาลีและสันสกฤตบางคำเป็นคำยาว มีพยางค์มากกว่าสามพยางค์ ซึ่งการออกเสียงพยางค์ที่ยาวเช่นนั้นเป็นการไม่สะดวก ฉะนั้น เมื่อคำเหล่านั้นตกมาในวรรณกรรมถีนอีสานจึงต้องถูกตัดออกไป เพื่อให้ออกเสียงได้สะดวก เช่น

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถีนอีสาน
ชตติย	กษตฺรีย	กะลัด

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
วารานสี	วารานสี	พาลา
โสตาปนฺน	-	โสตา
เสยฺยาสน	-	ไสยา
อกุโขภินี	อกุเขหาินี	อักโข
อารมฺมณ	อารมณ	อายม

๖. การเติมรูปสระ รูปพยัญชนะ และการเติมพยางค์

การเติม คือ การเติมส่วนต่าง ๆ ของคำเพื่อประโยชน์ทางการประพันธ์ อันได้แก่ ความไพเราะเป็นสำคัญ (บรรจบ พันธุเมธา, ๒๕๑๖:๑๓๒) คำภาษาบาลีและสันสกฤต เมื่อรับมาใช้ในวรรณกรรมถิ่นอีสาน นอกจากจะมีการตัดพยางค์แล้วยังมีการเติมรูปสระและเติมพยางค์อีกด้วย พยางค์ที่จะเติมเข้ามานั้นส่วนมากจะมีลักษณะคล้าย ๆ ปัจจัยของภาษาบาลีและสันสกฤต พยางค์ที่เติมคำที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤตในวรรณกรรมถิ่นอีสาน ได้แก่

๖.๑ ลงรูปสระ อา หรือเติมพยางค์ที่ลงท้ายด้วย อา

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
โกธ	โกรธ	โกทา
กาม	กาม	กามา
กุญฺชร	กุญฺชร	กุนชะลา
กุสล	กุศล	กุสะลา
ชนฺธ	สกนฺธ	จันทา
คณ	คณ	คะนา
คณฺธ	คณฺธ	คันทา
คห	คฤห	เคหา
โคธ	โคธ	โคทา
จนฺท	จนฺท	จันทา
จตุ	จตุร	จะตุลา
ชน	ชน	ชะนา

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
ชมพูทวีป	ชมพูทวีป	ชมพูทืป่า
ชีว	ชีว	ชีวา
ศุริย	ศุริย	ศุริยา
เถร	สุถวีร	เถลา
ทาส	ทาศ	ทาสา
โทส	โทษ	โทสา
ปาท	ปาท	บาทา
เทว	เทว	เทพา
ราค	ราค	ลาคา
เวร	เวร	เวลา
ปุตต	ปุตฺร	บุคตา
บุษผ	บุษฺป	บุคสะบา
บุษผ	บุษฺป	บุษผา
ปิตฺล	ปิตฺล	ปิตฺลา
ผล	ผล	พะหลา
รุกฺษ	วฤกฺษ	พีกสา
ภมร	ภฺรฺมร	พุมมะลา
มรณ	มรณ	มอละนา
มยุร	มยุร	มะยูลา
มหีส	มหิษ	มะหิงสา
ยกฺษ	ยกฺษ	ยักสา
หตฺถปาท	หตฺถปาท	หัตตะบาทา
โรค	โรค	โลคา
โลก	โลก	โลกา
วส	วศ	วงสา, พงสา
วนฺท	วนฺท	วันทา
สิเนห	เสนฺห	สะเหนหา
สิร	สิรฺส	สีละสา
โสภ	โสภ	โสกา

๖.๒ ลงรูป - ัง หรือพยางค์ที่ลงท้ายด้วย - ัง เช่น

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
กम्म	กรุม	กัมมัง
ชีว, ชีวิต	ชีว, ชีวิต	ชีวัง, ชีวตั้ง
ตล	ตล	ทะลั้ง
คัมภีร	คัมภีร	คำพ็ลั้ง
คุณ	คุณ	คุณนั้ง
ปาป	ปาป	ปาปัง
ภาชน	ภาชน	พาชะนั้ง
โภชน	โภชน	โพชะนั้ง
สุข	สุข	สุซัง
เวร	เวร	เวลั้ง
มน	มนสุ	มะนั้ง
โมห	โมห	โมหั้ง
รตน	รตน	ละตะนั้ง
วตถ	วสตุร	วัตถั้ง
วจน	วจน	วะจะนั้ง
หีน	หีน	หีนั้ง

๖.๓ ลงรูป - หรือเติมพยางค์ที่ลงท้ายด้วยอี เช่น

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
กาย	กาย	กายี
เกส	เกศ	เกสึ
ชลธี	ชลธี	ชลที
ชีวิต	ชีวิต	ชีวี
นาค	นาค	นาคี
โลก	โลก	โลกี
สกุณ	ศกุน	ลักกุนี

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
สาขา	คสาชา	สาชี
โสภ	โคภ	โสภี

๖.๔ ลงรูป โ- หรือเติมพยางค์ที่ลงท้ายด้วย โ- เช่น

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถิ่นอีสาน
กาย	กาย	กาโย
กุกกุฏ	กุกกุฏ	กุดโต
กฤษฺฐ	กฤษฺฐ	กฤษฺฐะโล
คนธ	คนธ	คันท
คุณ	คุณ	คันท
จนท	จนทร	จันท
โจร	โจร	โจโร
เตช	เตช	เตโช
โทส	โทษ	โทโส
นม	นมสุ	นมโ
นาถ	นาถ	นาโถ
ปรพฺพต	ปรพฺพต	ปรพฺพะโต
ปาป	ปาป	ปาโป
พฺพุท	พฺพุท	พฺพุทโ
เมฆ	เมฆ	เมโค
โมห	โมห	โมโห
วายุ	วายุ	วาโย
วิวาท	วิวาท	วิวาท
สุริย	สุริย	สุริโย
อัยยภ	-	อัยยะโก

๖.๕ ลงรูป -ต หรือเติมพยางค์ที่ลงท้ายด้วย -ต (เทียบ ศ เจ้าลิลิต) เช่น

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถีนอีสาน
กลยาณ	กลยา	กันละเขต
ตุรีย	ตุรย	ตุลียเขต
เทว	เทว	เทเวต
นคร	นคร	นะคะเขต, นักคะเขต
ปีตุ	ปีตุ	ปีตุเขต
สุรีย	สุรย	สุลียเขต
หิมวต	หิมวต	หิมะเขต

๖.๖ เติมพยางค์ การ เช่น

คำภาษาบาลี	คำภาษาสันสกฤต	คำในวรรณกรรมถีนอีสาน
กิจจ	กฤตย	กิดจะกาน
จินฺตน	จินฺตน	จินตะนากาน
วนฺทน	วนฺทน	วันทะนากาน
สาธุ	สาธุ	สาทุกาน

การเปลี่ยนแปลงเสียงจากคำในภาษาบาลีสันสกฤตมาเป็นเสียงภาษาถีนอีสานมีอยู่หลายลักษณะ ได้แก่การเปลี่ยนแปลงเสียงสระ เช่น เปลี่ยนอัตราเสียงสั้นยาว หรือเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติของเสียงสระภายในกลุ่มสระหน้าด้วยกันหรือกลุ่มสระหลังด้วยกัน หรือเปลี่ยนแปลงเสียงสระต่างกลุ่ม อาจมีการตัดเสียงสระท้ายคำหรือแทรกเสียง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงเสียงสระตามฐานที่เกิดด้วย

ในด้านพยัญชนะ การเปลี่ยนแปลงอาจเนื่องจากการกลมกลืนเสียง (Assimilation) การเปลี่ยนเสียงลิณและเสียงธนิธ นอกจากนี่ยังมีการตัดพยางค์ในลักษณะต่าง ๆ เช่นตัดพยางค์หน้าหรือพยางค์หลัง หรือพยางค์กลาง การเติมพยางค์ การเติมพยางค์ในรูปต่าง ๆ คล้ายปัจจัยในบาลีสันสกฤตก็มี การเติมรูป ศ คล้ายกับ ศ เข้าลิณในคำประพันธ์ภาคกลางก็มี ทั้งนี้ก็เพื่อให้มีคำศัพท์พอเพียงต่อการใช้สอย